

میراث کهن

مقالاتی در ایران‌شناسی

دکتر منیژه مشیری

میراث کهن

مقالاتی در ایران‌شناسی

دکتر منیژه مشیری

سرشناسه	: مشیری تفرشی، منیژه، ۱۳۲۲-
عنوان و نام پدیدآور	: میراث کهن (مقالاتی در ایران شناسی) / منیژه مشیری.
مشخصات نشر	: تهران: منیژه مشیری تفرشی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۷ ص.
شابک	: 978-622-00-1347-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: خاورشناسی — مقاله ها و خطابه ها
موضوع	: Oriental studies-- Addresses, essays, lectures*
موضوع	: ایران شناسی — مقاله ها و خطابه ها
موضوع	: Iran -- Study and teaching -- Adresses, essays, Lectures
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ م ۵م۹ / DS۲۳/۸
رده بندی دیویی	: ۹۵۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۳۷۴۵۹۶

میراث کهن

(مقالاتی در ایران شناسی)

دکتر منیژه مشیری

چاپ اول، ۱۳۹۷

تیراژ، ۲۰۰ نسخه

حق هرگونه چاپ و نشر برای مؤلف محفوظ است.

تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۳۷۵۹۶۴۶

۲۵۰۰۰۰ ریال

تقدیم به تک تک خواهران نازنین و مهربانم:

به اقدس دلسوز و متعهد

به اشرف فداکار و قلب پراحساسش

به اعظم استاد بزرگم؛ متخصص فلسفه تعلیم و تربیت و مشاوره

به عشرت پزشک حاذق، پیشکسوت، فروتن و مردمی

فهرست

۹.....	پیشگفتار.....
۱۱.....	نوروز و نگاهی کهن به سفره هفت سین.....
۱۲.....	مراسم نوروز.....
۱۵.....	نوروز و سفره هفت سین.....
۱۶.....	باورهای مردم جهان باستان.....
۱۷.....	آشناسپندان.....
۱۸.....	بهمن.....
۱۹.....	اردیبهشت.....
۱۹.....	شهریور.....
۲۰.....	اسفند.....
۲۱.....	خرداد.....
۲۱.....	آمرداد یا مرداد.....
۲۲.....	سفره هفت سین و تحولات آن در طول تاریخ.....
۲۳.....	نماد آشناسپندان بر روی سفره هفت سین.....
۲۴.....	نماد بهمن.....
۲۵.....	نماد اردیبهشت.....
۲۵.....	نماد شهریور.....
۲۵.....	نماد اسفند.....
۲۶.....	نماد خرداد و امرداد.....
۲۹.....	خرداد و امرداد در گذر زمان.....
۳۱.....	خرداد در متن‌های اوستایی.....
۳۳.....	امرداد در متن‌های اوستایی.....

۳۴	خرداد و امرداد در متن‌های پهلوی
۳۶	خرداد در واژه‌نامه‌های فارسی
۳۷	امرداد در واژه‌نامه‌های فارسی
۳۹	خرداد و امرداد در ادبیات سامی
۴۰	هاروت و ماروت در قرآن کریم
۴۱	تفسیرها
۴۵	سرچشمه‌ها
۴۷	اساطیر ارمنی
۴۸	آرامازد
۴۹	آناهیت
۵۰	آستخیک
۵۱	نانه
۵۱	واهاگن
۵۱	مهر یا میترا
۵۲	تیر
۵۲	آفتاب
۵۳	مهتاب
۵۳	ستارگان
۵۳	درخت
۵۴	آتش
۵۴	آب
۵۵	باورهای دربارهٔ رستنی‌ها در ایران زمین
۵۵	از اسطوره تا امروز
۵۵	طبیعت‌پرستی
۵۷	رستنی‌های اسطوره‌ای در متون کهن ایرانی
۵۷	مشی و مشیانه
۵۸	گیاه هوم
۵۹	درخت گوگرد
۶۰	درخت همه تخمک
۶۱	درخت آسوریک

۶۲	سرو کاشمر و سرو فریومد
۶۴	درخت و آئین مهرپرستی
۶۵	درخت در قرآن کریم
۶۵	درخت در شاهنامه
۶۵	درخت سخنگو
۶۶	نذر کاشتن درخت
۶۷	آسیب زدن به درختان
۶۷	درختان سرو و چنار ایران
۶۷	درختان سرو و چنار استان یزد
۶۷	سرو آبکوه
۶۸	سرو روستای جَم
۶۸	سرو منگاباد
۶۹	چنار تنگ چنار
۶۹	چنار باجگان
۶۹	چنار کرخگان
۶۹	چنار اسلامیه (فراشاه)
۷۰	چنار خونبار قزوین
۷۱	درختان کهنسال تهران و تجریش
۷۲	باورهای کنونی درباره درختان
۷۲	نذر و حاجت خواستن از درختان
۷۲	درخت و دیدن ماه نو در آسمان
۷۳	بریدن درخت
۷۳	ضامن درختان بی ثمر شدن
۷۴	خواهیدن زیردرخت گردو
۷۴	اهمیت درخت سرو در فرهنگ ایران
۷۶	سرچشمه‌ها
۷۷	نقش آجیل‌ها در مراسم سنتی ایران
۷۷	آجیل چیست؟
۷۸	آجیل‌ها در مراسم
۷۸	آجیل شیرین و آجیل شور

- ۷۸..... آجیل مشکل گشا
- ۷۹..... داستان آجیل مشکل گشا
- ۸۳..... مشکل گشا و زردشتیان یزد
- ۸۳..... «مشکل آسان» و پارسیان هند
- ۸۵..... مرد فقیر یا داستان ایزد بهرام «مشکل آسان»، دفع کننده شر
- ۹۲..... سپاسگزاری
- ۹۲..... سرچشمه ها
- ۹۳..... اعتقاد به «چشم بد» از دوران باستان تا امروز
- ۹۳..... چشم زخم چیست؟
- ۹۴..... چه کسی چشم می زند؟
- ۹۵..... چشم زخم در متون اوستایی و پهلوی
- ۹۶..... چشم زخم در قرآن کریم و نهج البلاغه
- ۹۷..... روش های مختلف دفع چشم زخم از نظر مردم
- ۹۹..... دود کردن اسفند
- ۱۰۱..... شکستن تخم مرغ
- ۱۰۲..... مهره نظرقربانی
- ۱۰۳..... دفع چشم زخم در نواحی شمال ایران
- ۱۰۴..... اعتقاد به چشم زخم در سایر کشورها
- ۱۰۴..... چشم زخم در ادبیات فارسی
- ۱۰۶..... تاریخ بیهقی
- ۱۰۶..... اعتقاد به چشم زخم در جامعه امروز
- ۱۰۷..... سپاسگزاری
- ۱۰۸..... سرچشمه ها
- ۱۰۹..... خانواده در ایران قبل از اسلام
- ۱۱۸..... سرچشمه ها
- ۱۱۹..... مانی و آئین او
- ۱۳۱..... یزیدی ها

پیشگفتار

جهان ماندگار است و ما رفتنی
به گیتی نماند به جز گفتمانی
(فردوسی)

روزگاری در بخشی از کره زمین قومی به نام «آریا» زندگی می‌کردند. در مورد محل سکونت اولیه این قوم چند نظریه وجود دارد. بعضی از صاحب‌نظران محل زندگی اولیه آنها را آسیای میانه، بعضی سواحل رود دانوب و بعضی شبه جزیره اسکاندیناوی می‌دانند.

بر طبق متون کهن و اسطوره‌های ایرانی، به خاطر تغییر شرایط آب و هوایی محل سکونت، این افراد مجبور به مهاجرت شدند. گروهی از اینها به شبه جزیره هند، گروهی به بخشی از اروپا و گروهی به سرزمین پهناور ایران قدیم، که امروزه از آن به نام «ایران بزرگ» یاد می‌شود، کوچ کردند. ایران بزرگ شامل بخش وسیعی از خاورمیانه و خاور نزدیک امروزی بوده است. مهاجرت این قوم به تدریج و در طول سالیان دراز انجام شده است. به‌طور کلی فرهنگ اقوام بنابه دلایلی، از جمله تاخت و تاز اقوام بیگانه به سرزمین‌شان، شرایط اقتصادی، اجتماعی - سیاسی و تأثیرپذیری از فرهنگ

ساکنان کشورهای همسایه دستخوش تغییراتی می‌شود. علاوه بر این عوامل، قومی که مهاجرت می‌کند فرهنگ ساکنان بومی سرزمین جدید نیز خواه ناخواه فرهنگش را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در مورد قوم آریا نیز همین اتفاق افتاد.

بررسی تطبیقی پاره‌ای از جنبه‌های فرهنگی، از جمله زبان و بعضی از آداب و رسوم و اسطوره‌های مردمان ساکن در سرزمین‌های ذکر شده در بالا، شباهت‌هایی را نشان می‌دهد. ردیابی این شباهت‌ها تا دوران گذشته دلالت بر این دارد که سرچشمه این وجوه اشتراک یکی است و این خود مَهر تأییدی است بر اینکه این قوم روزگاری کنار هم و در یکجا زندگی می‌کرده‌اند.

نگارنده در مقالاتی از این کتاب که به باورها و آداب و رسوم و اسطوره‌های مردم ایران امروزی مربوط می‌شود به بررسی ریشه آنها پرداخته و در حد امکان، سیر تحول این آداب و رسوم و باورها و اسطوره‌ها را از دوران بسیار کهن آریایی تا امروز، ردیابی کرده است. همچنین اگر شباهت‌هایی امروزه بین این آداب و رسوم با سرزمین‌های دیگر یافته، آنها را ذکر کرده است. تاریخ نشان می‌دهد که این سرزمین نیز از بسیاری عوامل تغییردهنده فرهنگ و تمدن در امان نبوده است. بارها مورد هجوم قرار گرفته و مهاجمان با توسل به زور، خشونت، ارباب، کشت و کشتار بی‌رحمانه، کتاب‌ها را سوزانده و میراث فرهنگی‌اش را با خاک یکسان کرده‌اند. به عبارت دیگر این سرزمین فراز و نشیب‌های ویرانگر و سهمگین بی‌شماری را پشت‌سر گذاشته است؛ پس، به‌راستی راز ماندگاری پاره‌ای از آداب و رسوم و باورها و اسطوره‌های این سرزمین که به صورت میراثی کهن و گرانبها به ما رسیده، در چیست؟

نگارنده از آقای مسعود فیروزخانی مدیر محترم مؤسسه علم روز، به جهت زحماتی که از ابتدای تدوین این کتاب تا مرحله چاپ آن متحمل شدند و در تمام این مدت صمیمانه، با دقت و علاقمندی بسیار همه مراحل را مدبرانه مدیریت کردند، تشکر ویژه می‌نماید.

منیژه مشیری

نوروز و نگاهی کهن به سفره هفت سین

کلیدواژه‌ها: جشن نوروز، نماد، آشناسپندان، هفت سین، هفت سین
اشاره: در این نوشتار ابتدا مراسم نوروز به اختصار بررسی می‌شود.
سپس با نگاهی کهن‌تر به ریشه‌یابی یکی از مهمترین ارکان آن، یعنی
سفره هفت‌سین، و ارتباط آن با «آشناسپندان» یا «هفت مقدس
جاوید» پرداخته می‌شود.

نام نوروز همواره با هوای معتدل بهاری، گل‌های سنبل و نرگس و لاله
و بنفشه و شب‌بو، درختان پر از شکوفه‌های سفید و صورتی و رودهای
پرآب؛ آمدن حاجی فیروز؛ خانه‌تکانی؛ مراسم چهارشنبه سوری و آجیل آن و
پریدن از روی آتش بته و فالگوش ایستادن و قاشق‌زنی؛ سبزکردن سبزه و
چیدن سفره هفت‌سین؛ سبزی‌پلوماهی شب عید و رشته‌پلو؛ چند روز
تعطیلی و دید و بازدید و لباس نو و عیدی دادن و عیدی گرفتن؛ برای بعضی
استراحت و گشت و گذار و سفر و سرانجام سیزده‌بدر و گذراندن یک روز در
میان طبیعت، تداومی می‌شود.

خاطرات نوروز و ایام عید در زمان کودکی و نوجوانی، از خاطرات

ماندگار دوران زندگی است. در مدرسه بر گوشه تخته کلاس یادداشت روزهای مانده به عید و شمارش معکوس برای آن از اواخر بهمن و انتظار کشیدن برای آمدن عید و لباس نو پوشیدن، شور و حال و هوای خاصی دارد.

مراسم نوروز

جشن نوروز که در آغاز بهار برپا می‌شود بر اساس علم ستاره‌شناسی زمانی است که خورشید در حالت اعتدال بهاری و طول شب و روز یکی است. بررسی منابع نشان از این دارد که این رسم دارای ریشه‌ای بسیار کهن و مربوط به قبل از تاریخ است؛ به احتمال زمانی که بشر قوای طبیعت را ستایش می‌کرد.

در بیشتر روایات، پیدایی نوروز به جمشید پادشاه اساطیری ایران زمین نسبت داده شده است.^۱ حکیم ابوالقاسم فردوسی نیز چنین روایت می‌کند که برای جمشید تختی گوهرنشان ساختند و چون تخت آماده شد و شاه بر آن نشست آن روز را نوروز خواندند.

چه مایه بدو گوهر اندر نداشت	به فرّ کیانی یکی تخت ساخت
زهامون به گردون برافراشتی	که چون خواستی دیو برداشتی
نشسته بر او شاه فرمانروا	چو خورشید تابان میان هوا
مر آن روز را روز نو خواندند	به جمشید بر گوهر افشانند

بر آسوده از رنج تن، دل ز کین	سر سال نو هر مز فرودین
بر آن تحت بنشست فیروز روز	به نوروز نو شاه گیتی فروز
می ورود و رامشگران خواستند	بزرگان بشادی بیاراستند
بمانده از آن خسروان یادگار	چنین جشن فرخ از آن روزگار

۱. عمر بن خیام نیشابوری، نوروزنامه، تهران، نشر چشمه، ۱۳۸۵، ص ۲۵.

بعدها داستان جم با داستان‌های سامی درآمیخته شد. بیرونی روایتی را نقل می‌کند که چون سلیمان انگشترش را گم کرد و قدرت پادشاهی را از دست داد، بعد از چهل روز آن را یافت و فروغش بدو بازگشت و پادشاهان نزد او آمدند و مرغان به احترام گرد او آمدند و ایرانیان گفتند نوروز آمد و بدین ترتیب آن روز «نوروز» نام گرفت و همچنین بیرونی می‌گوید که آفرینش گیتی در روز اول نوروز آغاز شد و شش روز ادامه داشت.^۱

به هر حال روایات و داستان‌های متفاوت و گوناگونی که در منابع برای اصل و منشأ و پیدایی نوروز و مراسم آن، ذکر شده‌اند به دو گروه تقسیم می‌شوند: پاره‌ای اسطوره‌ای و بعضی براساس باورهای اسلامی می‌باشند. برای مثال منسوب کردن چهارشنبه سوری به قیام مختار در این گروه قرار دارد.

بعضی از منابع ارزشمند درباره نوروز، التفهیم و آثارالباقیه ابوریحان بیرونی و نوروزنامه منسوب به حکیم عمر خیام می‌باشند.

از مرور منابع متعدد چنین می‌توان نتیجه گرفت که به هر حال این سنت باستانی ریشه در باورهای اقوام آریایی داشته و در سراسر ایران بزرگ برگزار می‌شده است. هنوز هم امروزه مراسم نوروز در کشورهای جدا شده از ایران بزرگ، مانند قرقیزستان، آذربایجان، تاجیکستان و ترکمنستان اجرا می‌شود. همچنین مردم بلخ و مزارشریف افغانستان و بعضی خانواده‌ها در پاکستان مراسم نوروز را برگزار می‌کنند.

در ایران، قبل از فرارسیدن نوروز، مردم درون و بیرون خانه و همه وسایل منزل خود را به‌طور کامل تمیز می‌کنند و به این کار «خانه‌تکانی» می‌گویند.

در هند و حتی بعضی از کشورهای اروپایی نیز هنوز آثاری از این سنت آریایی باقی مانده است. برای مثال مردم انگلیس هم در آغاز بهار

۱. محمد بن احمد ابوریحان بیرونی؛ آثارالباقیه، ترجمه اکبر داناسرشت، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۶.

خانه‌تکانی می‌کنند و به آن^۱ Spring Cleaning به معنی "نظافت بهاره"، می‌گویند.

یکی دیگر از آمادگی‌ها برای سال نو فراهم کردن وسایل هفت‌سین و رویاندن سبزه است. برای سبز کردن سبزه هفت‌سین از دانه‌هایی مانند گندم، ماش، عدس و شبیه آن استفاده می‌کنند. بعضی نیز برای زیبایی بیشتر بر روی کوزه‌های آب سفالی کوچک و نو، با مهارت و دقت خاصی، ارزن یا تخم شاهی می‌رویاندند.

کمی قبل از تحویل سال نو همه افراد خانواده لباس نو می‌پوشند و دور سفره هفت‌سین می‌نشینند.

شمع‌های سفره هفت‌سین را که به تعداد افراد خانواده است، روشن می‌کنند و این دعا را که مخصوص تحویل سال نو است، می‌خوانند:

يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ وَالْأَبْصَارِ يَا مُدَبِّرَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ يَا مُحَوِّلَ الْحَوْلِ وَالْأَحْوَالِ
حَوِّلْ حَالَنَا إِلَى أَحْسَنِ الْحَالِ.

که معنی آن چنین است: ای گرداننده دل‌ها و دیدگان، ای پدیدآورنده روزها و شب‌ها، ای تغییردهنده سال‌ها و حالات بندگان، تغییر ده حال ما را به بهترین حال‌ها.

اعتقاد بر این است که خواندن دعای تحویل سال نو منشأ تندرستی، خیر و برکت و شادکامی در سراسر سال جدید خواهد بود. عده‌ای بر این باورند که هر کسی در آغاز سال نو در هر حالت و وضعیتی باشد تا آخر سال همان‌طور خواهد بود؛ بنابراین خانواده‌ها سعی می‌کنند که در آغاز سال نو شاد باشند و کدورت‌ها و دشمنی‌ها را از دل پاک و قهرها را به آشتی بدل کنند و بدی‌ها را همراه با سال کهنه از خانه دل بیرون بریزند. اگر در خانواده

1. Amir Abbas, Aryanpur, "The New Unabridged English-Persian Dictionary, Tehran, Amir Kabir, 1984, p. 5351. A.S. Hornby, *Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary*, Oxford, Oxford University Press 1997, p. 884. Merriam-Webster: *Webster's New Collegiate Dictionary*, Merriam Company G. & C., Springfield, Massachusetts U.S.A. 1976, p. 1127.